

האוניברסיטה העברית בירושלים

המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל

הפקולטה למדעי הרוח

מחקרים בלשון

יא-יב

ספר היובל לאבי הורביץ

תוכן העניינים

ז		פתח דבר
יא	אבי הורביץ	משה בר־אשר
יג	פרופ' אבי הורביץ: המורה וחוקר הלשון	ברק דן
כא	רשימת הפרסומים של אבי הורביץ	אהרן הורנקוהל
1	על כמה ייחודים בתצורת שם העצם במשנה	משה בר־אשר
25	רות ב 7	ראובן גאר
35	נוסחאות פתיחה בספרות התורה	יצחק גוטליב
51	לשונות אכדיות בספר איוב ושימושיהן הפיזיים	גרינשטיין אביגדור ויקטור
69	כשמו כן הוא – משחקי מילים בכתבים אכדיים חילופי יחסות בפועלי שריצה וקרוביהם בעברית	הורוויץ רבקה הלוי
89	ומשמעותו של ה"תמיז" כתובות כונתילת עג'רוד והושע יד 9: הלשון	מנחם הרן
107	והמושגים	
113	על חילופין בין ד וצ בלשון המקרא	יאיר זקוביץ
121	"לשון הקודש" ו"לשון עברי" בין יהודה לשומרון	אברהם טל
133	"חֶלֶק לְבָם עֲתָה יֵאָשְׁמוּ" (הושע י 2) על משמעו המילולי של בֵּית הָאֲסוּרִים ועל דרכי	שמריהו טלמון דוד טלשיר
139	הגייתו	
149	שלושה נושאים במשלי אחיקר הארמי וזיקתם לספרות החכמה הישראלית: דיון תחבירי־סגנוני	שמיר יונה
165	היבטים דיאכרוניים של השימוש ב"ויהי" בסיפור המקראי	יאן יוסטן
173	עוד "רעים לא נאמנים": משמעים רגילים של מילים בעברית בת זמננו שנולדו מתוך טעות	חיים כהן
199	מן ה"מנצח" שבמקרא אל ה"מזמור לדוד" בקומראן: לביאורו של נתון מוקשה ברשימת "חיבורי דוד" שבמגילה 11QPs ^a על רקע מעמדו של השורש נצ"ח בלשון הבית השני	נועם מזרחי

תוכן העניינים

213	הבראיזם תרגומי בארמנית	מיכאל סטון
217	מה תעירו ומה תעוררו את המת מערכת זמני הפועל בסיפורת המקראית הקדומה:	שלום מ' פאול פרנק פולק
223	שיטת הזמנים היחסיים	
245	תארוך החיבור של משלי י-כט	מיכאל פוקס
261	"פדר" באוגריתית ואחיותיה בשפות השמיות האחרות	שמואל פסברג
269	"ואי זהו קיומו": זוטא לתורת השטרות התלמודיים	שמה יהודה פרידמן
283	גִּרְן הַשְּׁעָרִים ברות ג 2: לשון חכמים במקרא	אלכסנדר רופא
287	צורות מדומות בטופונומיה של בעלי המסורה	אנסון פ' רייני
297	קטע שנת היובל (ויקרא כה 8-24) כחיבור צפוני	גארי א' רנדסבורג
VII		תקצירים באנגלית

הבראיזם תרגומי בארמנית

במהלך מחקרי על התרגום הארמני של ספר חזון עזרא שמתי לב למספר מקרים שבהם ניתן להבחין בביטויים בעלי אופי שמי, היינו ביטויים אשר אינם טבעיים או אינם מצויים כלל בחיבורים שלשונם ארמנית. כמובן, יש ביטויים לא מעטים כאלה בתרגום הארמני של המקרא. תרגום זה נעשה בעיקר מתוך היוונית, ולכן מטבעות לשון עבריים אשר קיבלו תרגום סטראוטיפי (ולא טבעי) ביוונית תורגמו לעתים בצורה מילולית לארמנית. כך נוצרו בארמנית יסודות תחביריים וכן ביטויים שאינם "טבעיים" ואינם נמצאים בספרים ששפתם המקורית היא ארמנית.

ספר חזון עזרא נכתב במקור בעברית. מעברית הוא תורגם ליוונית ובשפה היוונית הוא עבר עיבוד. הטקסט היווני המעובד תורגם אחר כך לארמנית, לפני אמצע המאה החמישית לספירה הנוצרית.¹ כיוון שהאלפבית הארמני הומצא בראשית המאה החמישית לספירה הנוצרית, מסתבר כי חזון עזרא תורגם בשלב הראשון של מפעל התרגום שהתקיים באותה התקופה.

תופעה ידועה היא המבנה העברי מקור + פועל. כך למשל בראשית ב 16 "אכל תאכל" ובפסוק העוקב "מות תמות", וכאלה רבים במקרא. כאשר באו מתרגמי השבעים לבטא מבנה זה ביוונית, הם השתמשו במספר מבנים שאינם טבעיים ביוונית אלא משמשים כתרגומים קבועים, סטראוטיפיים למבנה זה. כך באותם הפסוקים מספר בראשית אנו קוראים:

בראשית ב 16: אכל תאכל השבעים: βρώσει φάγη (מילולית: ²אוכל תאכל)
שם ב 17: מות תמות השבעים: θανάτω ἀποθανεῖσθε (מילולית: ²מוות תמות)

* בשמחה רבה אני מגיש מחקר קטן זה לכבודו של פרופסור אבי הורביץ, מבכירי חוקרי העברית בדרונו וראשון לידידי בישראל.

1. על הנוסחים השונים ראה M. E. Stone, *Fourth Ezra: A Commentary on the Book of Fourth Ezra (Hermeneia)*, Minneapolis 1990 (להלן סטון, עזרא), עמ' 9-1. על הנוסח הארמני ראה M. E. Stone, *Textual Commentary on the Armenian Version of IV Ezra, SBLSCS 34*, Atlanta, 1990. למהדורה של הנוסח הארמני ראה M. E. Stone, *The Armenian Version of 4 Ezra, University of Pennsylvania Armenian Texts and Studies 1*, Missoula 1979 (להלן סטון, עזרא הארמני).

בשני המקרים הללו המקור + הפועל מתורגם על ידי casus dativus + פועל, וזו אפשרות אחת.

במקרים אחרים המבנה מתורגם על ידי בינוני + פועל ביוונית. כך בבראשית ג 16 "הרבה ארבה" – πλεθύνων πλεθύνω; שם טו 13 "ידע תדע" – γινώσκων γινώσκω; ועוד. שני המבנים האלו מיוחדים לתרגום ליוונית של הצירוף של מקור + פועל. הנוסח הארמני של המקרא, כפי שקיים בידינו כיום, הוא למעשה תרגום של טקסט יווני בעל אופי אוריגני.² בספרים מסוימים נותרו עדיין בכתבי יד אחדים עקבותיו של התרגום הראשון (ארמני א'), שנעשה במקור מתוך נוסח סורי.³ אך בעיה טקסטואלית זו אינה רלוונטית לבעייתנו, כפי שייראה למטה. במקומות שציינו לעיל מספר בראשית אנחנו מוצאים:

1. ב 16: utelov keric'es

2. ב 17: mahu meranic'ik'

3. ג 16: bazmac'uc'anelov pazmac'uc'ic'

4. טו 13: gitelov gutasc'is

במקרים 1, 3, 4 יש בארמנית אינפניטיב ב-casus instrumentalis + פועל. במקרה 2 יש שם עצם באותה היחסה + פועל. מאחר שהצורה המכונה "אינפניטיב" היא שם עצם פועלי, אין הבדל סמנטי גדול בין דוגמה 2 לשאר המקרים. ביטויים אלה בארמנית מיוחדים לתרגום היווני, המקביל לעברית מקור + פועל. כמו ביוונית ביטויים אלו אופייניים לתרגומי המקרא וכיוצא בהם.

בספר חזון עזרא בנוסחו הארמני אנו מוצאים מספר מקרים שבהם ניתן לזהות את המבנה הזה של האינפניטיב + פועל. ברוב המקרים יש גם באחד מן הנוסחים בשפות אחרות ביטוי שמשמש לתרגום של היוונית, המקביל למקור + פועל בעברית. מקרים כאלה נפוצים יחסית בספר חזון עזרא.⁴ המעניין בזה הוא, שככל הנראה היה בנוסח העברי של חזון עזרא שימוש באידיומה זו במידה נרחבת למדי. אולי יש כאן רמז לסגנונה של העברית שמחבר חזון עזרא השתמש בה.⁵

2. C. Cox, "Biblical Studies and the Armenian Bible, 1955–1980", *RB* 89 (1982), ראה pp. 99–113; C. Cox, "Introduction", in H. Zophrabian (ed.), *Astutashunchi' Matean Hin ew Nor Ktakaranats'*, Delmar, NY 1984, pp. v–xxvi

3. S. P. Cowe, *The Armenian Version of Daniel*, ed. M. E. Stone, Atlanta 1992; ראה

S. P. Cowe, "Problematics of Edition of Armenian Bible Texts", in H. J. Lehmann & J. J. S. Weitenberg (eds.), *Armenian Texts, Tasks and Tools, Acta Jutlandica* 69.1, *Humanities Series* 68, Aarhus 1993, pp. 26–37

4. ראה סטון, עזרא, עמ' 10–11.

5. אין כוונתנו כאן לנסות לשחזר במידת האפשר את דרך כתיבתו של מחבר ספר זה. אמנם יש מספר לא קטן של מקומות בספר בהם ניתן להבחין בביטוי עברי כלשהו המציץ בעד שתי שכבות התרגום, אך המחקר הזה ראוי שייעשה לחוד.

מה שאנו מבקשים להציג פה היא התופעה הזאת: בשישה מקרים בחזון עזרא אנו רואים את המבנה הזה, המקור ב־casus instrumentalis + פועל, בפסוקים שלא נמצא בהם מקביל לביטוי זה בכל נוסח אחר של חזון עזרא. הנתונים יוצגו בלוח שלהלן. נראה כי רוב המקרים האלו, אם לא כולם, נוצרו בארמנית. למסקנה זו מובילים שיקולים אלו:

1. המקרה ב־ח 62D מופיע בטקסט שקיים בנוסח הארמני בלבד.
2. עדי הנוסח הארמני מתחלקים בדרך כלל לשתי קבוצות. האחת היא כתב יד H בלבד והשנייה היא כתב יד W ושאר העדים המכונים פ. ⁶ בפרק ג פסוק 34 המקור מופיע רק בכתב יד H, בעוד שבפסוק ח 62D הוא נמצא רק ב־W. במבט ראשון נראה סביר יותר כי הושמט המקור, שאין לו משמעות ברובד הארמני, מאשר להניח כי הוא תוספת.
3. במקומות בחזון עזרא שבהם מבנה זה נמצא גם באחד או יותר מן הנוסחים האחרים נוסף לארמני, כמו בדרך כלל במקרא, ⁷ הבינוני בהטיית האינסטרומנטל קודם לפועל. כך אנחנו מוצאים בחזון עזרא ג 33, ד 2, ה 30, ז 21, ח 37, ט 29, יא 45, יד 3. בשניים מתוך ששת המקרים של מבנה זה בחזון עזרא שאין להם מקבילה בכל נוסח אחר, הסדר הפוך, והפועל נמצא במקום הראשון והבינוני אחריו.

מן השיקולים הללו ניתן לקבוע מספר מסקנות מעניינות:

1. בתרגומים קדומים לארמנית מיוונית, כשהטקסט היווני עצמו מתרגם את המבנה מקור + פועל, בארמנית אנו מוצאים בינוני ב־casus instrumentalis + פועל.
2. בתרגום של חזון עזרא, לפחות, ביטוי זה מופיע בארמנית הן בפסוקים שבהם יש לו מקבילה בתרגומים אחרים של חזון עזרא והן בפסוקים שבהם אין לו כל מקבילה.
3. מכאן ניתן להסיק כי התפתח לפחות בידי המתרגם של חזון עזרא סגנון בעל אופי מקראי, והוא שיבץ מבנה שאינו טבעי בארמנית לתוך תרגומו כדי לשוות לו דמיון בולט יותר לתרגום המקרא. מסקנה זו נראית לנו ודאית מתוך שני שיקולים:
 - א. בפסוק ח 62D הוא משתמש בביטוי זה בטקסט שהוא ייחודי לנוסח הארמני.
 - ב. באותו הפסוק וכן בפסוקים ג 8 ו־יג 11 הוא הפך את סדר שני היסודות בביטוי זה, דבר שקשה להעלות על הדעת לו היה מקור הביטוי בעברית, והוא קורה ב־50% של ההיקרויות.
- מסקנה ראשונית זו פותחת אפשרות שטרם נבדקה של קיום "סגנון תרגומי" בארמנית, דבר שראוי להיבדק.⁸

6. על כתבי היד ואופן ציונם ראה סטון, עזרא הארמני, עמ' 3-22.

7. זאת לפי התרשמותי – לא בדקתי את כל המקומות, דבר שקשה לעשות בלי כלי עזר, שאינם קיימים.

8. כבר בספרי סטון, עזרא הארמני, ציינתי את השימוש בכינוי העזר, דבר שהוא זר לשפה הארמנית, והכללתי שימוש זה בתוך הסמיטיזמים התרגומיים בארמנית (ראה שם, עמ' xxxv).

שימוש בבינוני + פועל שאין לו מקבילה בכל נוסח מלבד הארמני

תרגום מילולי	ארמנית	הפסוק
על ידי שקילה תשקול	kšřelov kšřesc'ēs	ג 34
על ידי ביאה יבוא	galov ekesc'e	ו 24
על ידי חזרה יחזרו	dařnelov darjč'in	ח 37
יסרבו על ידי סירוב (היינו: פקודה)	⁹ stambakesc'in stambakelov	ח 62D
יילחמו על ידי לחימה	⁹ křuein křuelov	ג 8
יתקפו על ידי התקפה	⁹ yarřakr yarřakelov	ג 11